

Axel Honneth

Ahogy az ember egy professzort elképzelt magának¹

Ön Habermas tanársegédje volt. Milyen volt Habermas mint főnök, mint professzor, aki a tanársegédjeit a habilitáció felé kíséri?

Tulajdonképpen olyan, mint amilyennek én egy egyetemi tanárt, aki lényeges tapasztalatokat szerzett a diákmozgalmakban, elképzelttem magamnak: mindenféle autoritás nélkül, a lehető legnagyobb játékteret biztosította számomra. Soha nem volt olyan benyomásom, hogy a professzor a tanársegéd tevékenységét a saját céljai szolgálatába próbálja állítani. Teljesen szabad teret kaptam, még szakvéleményeket sem kellett írnom helyette. Talán nem túlzok, ha azt mondom, hogy ez egalitárius viszony volt. A dolog lényegénél fogva azonban az én oldalamról mégsem lehetett egalitárius, mert én elméletileg mindig nagyon felnéztem rá. Kezdetben nagy gátlásaim voltak a vele való érintkezésben, pedig ő erre semmiféle indokot sem adott. A szemináriumok, amelyeket közösen tartottunk, számomra nagyon tanulságosak voltak, és sohasem voltak megterhelők.

Ez a hajlam az egalitarizmusra talán abból a negatív tapasztalatból származott, amit ő a Frankfurti Iskola ösatyjaitól szerzett. Ők még nagyon hierarchikusan viszonyultak a tanársegédjeikhez – időnként még a táskájukat is cipeltették.

Én nem nála tanultam, hanem Berlinből érkeztem. Hamarosan kialakult egy kooperatív viszony köztünk, amelyen belül ő aztán némi türelmetlenséggel figyelte a habilitációm fejlődését. Utólag azt gondolom, hogy ő tulajdonképpen nagyon ügyesen járt el, anélkül, hogy kezdettől fogva erős nyomást gyakorolt volna rám. Aztán persze egy kicsit fokozta a nyomást.

Hogyan lehetett ezt észrevenni?

Hát időnként megkérdezte, hogy hogy is állunk. Tett is bizonyos utalásokat, hogy most már jobb lenne, ha összeszedném magam, hogy nem kellene elfogadnom mindenféle meghívást, a habilitációra kellene összpontosítanom stb. Én ezeket mindig ösztönzőnek találtam, sohasem éreztem őket tolakodónak.

Példakép-e az Ön mai tevékenysége számára?

Egészen biztosan, többféle szempontból is. Ahogy a szemináriumait szervezte, de mindenek előtt a saját doktorandus-kollokviumát. Ebbe a külföldi vendégek szervesen integrálódtak, s az így kialakult kör az akkori „Dionysos” vendéglőben szinte közmondásszerű jelentőséggel rendelkezett. Az ember ott beszélgetésbe elegyedhetett másokkal, és nemcsak filozófiai vagy a filozófiához kapcsolódó témákról. Én azt hiszem, hogy az oktató tevékenység egész intézményes formáját ekkor tanultam meg, tehát azt, hogy hogyan kell a doktorandusokat, a diákokat és a külföldi vendégeket egyetlen komplex mezőbe, egyfajta oktatási-kutatási üzembe integrálni.

Nevezhetjük ezt vezetésnek?

A vezetés Habermas kapcsán nem nagyon jutna eszembe. Én nem úgy találkoztam vele, mint egy intézmény vezetőjével. Mindenesetre a maga területén hallatlan összetartást tudott megszervezni, ami nagyon nehéz volt. Kialakította azokat a keretfeltételeket, amelyek

közepette az emberek – függetlenül attól, hogy a diplomamunkájukon, a disszertációjukon vagy a habilitációjukon dolgoztak – konkurencia nélkül, vagy pontosabban a konkurencia erős tapasztalata nélkül fejlődhetek.

Tartják még ma is a kapcsolatot?

Neki ma nem nagyon kell ezzel törődnie; az emberek szeretnék vele tartani a kapcsolatot, neki inkább ellen kell állnia a hihetetlenül sok megkeresésnek. De általában természetesen valaki számára, aki elhagyja az egyetemet, ez a hiányérzetet kelt: amíg az ember professzor, napi kapcsolatban áll a diákokkal, és ennek az emeritáláskor hirtelen vége szakad. Habermas mindig elfogad meghívásokat egyáltalán nem prominens konferenciákra is. Nagyon vigyáz arra, hogy ne mindig a nagy nyilvánosság fényében álljon, hanem keresi a kontaktust a kevésbé prominens miliőkhöz, amelyben az ő témáin dolgoznak.

Ha Habermas életművére tekintünk, azt láthatjuk, hogy ebbe nagyon sok téma és elmélet folyt bele. A diákokkal való kapcsolat forrása-e annak, hogy az ember új fejleményekre felfigyeljen, és azokat integrálni próbálja?

Azt hiszem, hogy a pályájának első húsz évéről feltétlenül elmondható, hogy a tanársegédekkel és az előrehaladottabb doktorandusokkal való érintkezésből ösztönzéseket merített. Mindig hihetetlenül kíváncsi volt arra, hogy milyen újabb fejlemények jelentek meg a filozófia és a társadalomtudományok terén. Ha új nevek hangzottak el, ha egy diák-miliő elkezdett egy új elmélettel foglalkozni, vagy kialakított egy újfajta elképzelést, akkor ő mindig rendkívül kíváncsi volt erre, és mindig megvizsgálta, hogy ebben van-e valami érdekes, ami a saját munkáját is előmozdíthatná.

Hogy választotta ki a tanársegédjeit?

Nagyon figyelt rá, hogy a disszertációjukban legyen egy valóban újszerű, érdekes elem, ami ugyanakkor akadémiásan kellően alá volt támasztva. Én azt hiszem, az embereket nem aszerint választotta ki, hogy a saját munkája számára milyen hasznot várhat tőlük. Mindenek előtt csak a konkrét teljesítményre ügyelt, és nem is annyira a szóbeli, mint inkább az írásbeli részre. Emlékszem rá, hogy többször hangsúlyozta, hogy nem szabad félrevezetni hagyni magunkat a briliáns szóbeli megnyilatkozásoktól, hanem ezt mindig szembesítenünk kell az írásbeli teljesítménnyel. És ez szerintem nagyon bölcs tanács volt, amit később én is követni próbáltam. Az egyetemen mindig vannak emberek, akik nagyon visszafogottak – azt hiszem én is inkább ebbe a csoportba tartoztam. Volt egyfajta érzékenysége az olyan személyek iránt, akik nem álltak a történések centrumában, és nem tudták elkápráztatni retorikai képességeikkel az egybegyűlteket; azokat is játékba akarta hozni, akik nem rendelkeztek ilyen képességekkel, de akikről azt sejtette, hogy írásban releváns mondanivalójuk van.

Habermasnak volt egy hatalmas diskurzív vitalitása, amelyet mindig csodáltam. Korábban, amikor még fiatalabb voltam, ő akkor kb. 57-58 éves lehetett, a kollokviumok után óriási ereje volt továbbvitatkozni. Biztosan volt ebben egy könnyű dominálási tendencia, de ez nem tőle indult ki. Világos volt, hogy ha mi, diákok és tanársegédek körülültük, akkor az a formáját tekintve egalitárius volt, és ezt ő biztosan így is gondolta; de tárgyilag olyan nagy autoritással rendelkezett, annyi előnye volt velünk szemben, hogy óhatatlanul is belekényszerült a vezérszónoki szerepbe.

Az írásbeli megnyilvánulás kitüntetése – van ennek valamilyen elméleti megalapozása? Van ennek valami köze a nyilvánosság szerkezetváltozásához, ahhoz, hogy egyre inkább a televízió lett a vezető médium?

Én nem hiszem, hogy neki a nyilvánosság fogalma fölött lettek volna fenntartásai az elektronikus médiákkal, a rádióval és a televízióval szemben. Emlékszem olyan beszélgetésekre, amelyekben azt mondta, hogy éppen a televíziótól várható, hogy egy újfajta rugalmasságot hozzon a politikai nyilvánosságba, mert egy gyors és transzparens médium, amely ráadásul megengedi a néző bevonását. Ő maga nem szívesen lépett fel a médiában, de ennek privát okai vannak.

A szóbeli brillírozással való félrevezetés – ez Platón óta a filozófia egyik toposza. Nincs-e a demagógia elítélésben valami, ami a kritikai elmélet tradíciójából következne?

Igen, de a televízió és a rádió nem kínálja föl egy bizonyos retorika használatát. Én még emlékszem rá, amikor a televízióban és a rádióban kitűnő viták zajlottak, anélkül, hogy az affektív retorikai félrevezetésnek ezek a csillámló elemei megjelentek volna. Én megélhettem a televízió csúcsidőszakát, pl. egy kétórás vitát Ernst Blochhal, amely valóságos vita volt, és nem talkshow. De ezek az idők elmúltak. Az igaz, hogy Habermasban a régi kritikai elmélet értelmében erős és megalapozott fenntartások éltek a propagandával és a retorika félrevezető erejével szemben; és ez a retorika egészére rávetette a maga árnyékát. A nyilvános viták tárgyi és argumentatív tartalmának kiemelése nála mindig együtt járt a retorikai elemek rejtett, csak ritkán explicitté váló elutasításával.

Ön szerint mi Habermas gondolkodásának igazi lényege?

Erre nagyon nehéz néhány mondattal válaszolni. Számomra az a fontos, hogy valaki nekilátott egy újfajta ész-fogalom kialakításának; ez a kommunikatív ész fogalma, vagyis egy olyan ész, amely nem az instrumentális cselekvés fogalmában gyökerezik, hanem az interszubjektivitás struktúráiban, és megpróbálta feltárni ennek az észnek a reális megvalósítási esélyeit. Ez egybeesik a hegeli program egy részével: az ész a megvalósulásának folyamatában kell vizsgálni.

Ez a program mindig is összefonódott a szocializmus újragondolásának kísérletével. Lehetséges ma még egy ilyen kísérlet?

Az biztos, hogy Habermas az elmúlt húsz évben valamivel pesszimistább lett. Arra tett kísérletet, hogy az ésszerű társadalmat a demokratikus, önszerveződő társadalom fogalma alapján fejtsse ki, vagyis a szocializmus eszméjét a marxi leszűkítések nélkül próbálta újragondolni. Ezt a kísérletet Habermas nagyon sokáig összekötötte a szocializmus fogalmával. Én azonban azt hiszem, hogy ő abban az értelemben mindig is hegeliánus volt, hogy azt feltételezte, hogy csak azt lehet elgondolni és megfogalmazni, ami szociálisan és társadalmilag adott egy objektív szellem értelmében. Nem szabad olyan fogalmiságot használni és olyan eszméket kifejteni, amelyek számára a társadalom nem nyújt egy bizonyos fajta rezonancia-alapot. Azt hiszem, mára pesszimistább lett. – A szocialista eszméknek ma már nincs igazi vonzerejük. Ezért nem hiszem, hogy a vállalkozását ma még a szocializmus fogalma alá rendelné. Talán inkább a demokratikus jogállamiság címszava alá. Ebben a vonatkozásban én még nála is optimistább vagyok: azt hiszem, hogy a szocializmus eszméjét formálisan lehet definiálni, anélkül, hogy kitennék magunkat annak a veszélynek, hogy bizonyos zsákutcákat még egyszer játékba hozzunk.

Nézzük a globalizációt és a kapitalizmus kibontakozását. Hogyan lehet úrrá lenni ezeken a fejleményeken?

Habermas mindig is lényeges impulzusokat merített a normatív tervezetekből, a kommunikatív ész absztrakt eszméjének konkretizálásából. Én azt hiszem, hogy ma nála ezt a szerepet a poszt nacionális vagy transznacionális nyilvánosság eszméje tölti be, amely egyrészt jogállami formákban van megszervezve, de másrészt már nem az egyes államok szuverenitásának modelljét követi. A transznacionális jogállamiság – azt hiszem ez ma a legfontosabb intuíciója.

Tehát Marxtól Kantig jutott, pontosabban egy „általános történelem eszméjéhez, világpolgári szempontból”?

Habermas a transznacionális, demokratikus intézményeket olyan eszközöknek tekinti, amelyekkel a féktelenné vált globalizálódó piacot kontrollálni lehet. Ebben van egyfajta marxi örökség: a kapitalizmus önállósult tendenciáit be kell keríteni. Még akkor is, ha ennek erős kantiánus vonásai vannak – ezzel egyet kell értenem –, a marxi, szocialista gondolati készlet elemei is megmaradnak. De azt mindenképpen el kell ismerni, hogy sor került egy súlypontáthelyezésre, a jogállamiság eszméjének kiterjesztésére, a kanti történelemfilozófia értelmében.

Én azt hiszem, hogy ő nagyon szeretne eredményekhez jutni. Mindig is nyitott volt a pragmatikus motívumokkal szemben: hogy lehet valamit megvalósítani?

Szerintem ez két teljesen különálló szerep. Nemcsak a műveiben szeretné elválasztani az intellektuális állampolgár és az elméletalkotó szerepét, hanem ez a mindennapi viták szintjén is megjelenik. Lehet érezni, hogy meddig terjed az elméleti foglalatosság, és mikor kezdődik a politikai tevékenység, vagyis mikor jelennek meg az olyan típusú kérdések, amelyeket állampolgárként kell feltennünk. Ez tulajdonképpen mindig világos. Én emlékszem, hogy az előadásait azzal kezdte, hogy rámutatott erre a lényeges szféra-elválasztásra.

De honnan jön ez a kölcsönös, sokszor már-már megkeseredett ellenségeskedés a konzervatív értelmiségiekkel, mint pl. a Ritter-iskolával szemben?

Szerintem ez az ötvenes években gyökerezik, amikor is el kellett dönteni, hogy hogyan dolgozzuk fel a nemzetiszocializmus bűneit, és milyen tanítást szűrünk le ebből. Abban az időben alapvető döntésekről volt szó: elhallgatás és a régi rend restitúciója vagy egy határozott elfordulás és a nyugati demokratikus-liberális gondolati kincs átvétele, egy demokratikus köztársaság felépítése. Ez az érzelmi töltés a Habermas utáni fiatalabb generációknál már teljesen hiányzik. Ami azzal függ össze, hogy már nincs szó ilyen egzisztenciális súlyú alapvető döntésekről: vagy tovább haladunk Heideggerrel, vagy átlátjuk, hogy Heidegger olyannyira bele volt bonyolódva a nemzetiszocializmusba, hogy ennek kell, hogy legyenek elméleti gyökerei.

A támadások mellett megbékülésre utaló jegyekkel is találkozhatunk, mint pl. a Ratzingerrel folytatott beszélgetés vagy egy CDU-politikustól átvett díj stb. Hogy van az, hogy némely konzervatív gondolkodó őt modern klasszikusnak tartja, mások viszont még mindig hevesen támadják?

A „még mindig” talán hamis; szerintem teljesen új konstellációkról van szó. Az új barátságoknak és az új ellenségeskedéseknek részben egészen más forrásai vannak. Sloterdijk szerint ez már nem a háború utáni időszak. Én azt hiszem, hogy az új érzelmei, már egészen mások, mint a korábbiak. Ebben az összefüggésben erős szerepet játszik, hogy síkra száll a

Szövetségi Köztársaságnak az európai kontextusba való erőteljes integrációja mellett, még a szuverenitás leépítését is elfogadva. Ezt a saját programja folytatásának tekinti. Mások viszont azt a véleményt képviselik, hogy Németországnak egy új, megtisztított nemzeti identitást kellene kialakítania ahhoz, hogy az államok szövetségében a hangját hallatni tudja.

Vagyis a német nacionalisták lennének az ellenfelek?

Ha ma beszélhetünk érzelmekről, akkor azok abból származnak, hogy ő sohasem értett egyet azzal, hogy a Szövetségi Köztársaságot egy újfajta büszkeség kialakításával kellene normalizálni. Ezen kívül van egy tendencia, amely a régi Szövetségi Köztársaság legyilkolására irányul. Ez megtalálható „Cicero”-nál, de ugyanúgy a *Frankfurter Allgemeine Zeitung*-ban is; és eszerint a régi Szövetségi Köztársaság nagy értelmiségijeinek, Bölltől, Grasson keresztül egészen Habermasig végre el kellene sülyedniük. Ez együtt jár a konzervatívok egy részének a habermasi gondolkodással való kibékülésével. A bölcsebb CDU-emberek körében, egészen Ratzingerig, a vállalkozásának magja egyre nagyobb megbecsülésnek örvend.

Lehet, hogy fölfedeztek közös értékeket és célokat, amelyeket a korábbi csaták forгатagában nem lehetett világosan látni?

A témák megváltoztak, és ennek következtében a szövetségek is egészen mások, mint húsz évvel ezelőtt. Abban az időben a modern államról, az autoritarizmusról vagy a kontrollálhatatlan jóléti államról volt szó. Ma Habermas számára két döntő kihívás létezik: az egyik a naturalizmus, mindennek előtt a bioetika kérdéseiben, az emberi élet naturalizálhatóságának problémája, egészen egy génkészlet experimentális megteremtéséig; a másik ellenség a nacionalizmus, de már nem a nemzeti büszkeség régi formájában, hanem a transznacionális szövetségek elutasításának alakjában. És itt az új szövetségi partnerek azok az erők, amelyek síkraszállnak az egyesült Európa mellett. Ezeket az erőket viszont mind az SPD-ben, mind a CDU-ban meg lehet találni, és így a szövetségesek is különböző szférákból kerülhetnek ki. Tehát azt kellene mondanunk, hogy Habermas ma rokonságot érez a politikai elit azon erőivel, amelyek Európának alapvető jelentőséget tulajdonítanak: ilyen Fischer, Merkel, de Kohl is. A naturalizmussal szemben pedig a keresztény egyházak körében talál szövetségesekre.

Vagy lehet, hogy időközben Habermas maga változott meg?

Ez egy olyan kérdés, amelyet gyakran felteszek magamnak. Az egyik értelmezés szerint a vallásra vonatkozó erős érdeklődése a szociológiai realizmusának köszönhető; ebből kiindulva jöhetett létre az a meggyőződése, hogy a vallás a mi korunkban is etikai forrás, tehát olyan erős etikai meggyőződések forrása, amelyek a társadalmunk összetartozása számára funkcionális értékkel rendelkeznek. Ebben az esetben nem sok minden történt volna, egy tanulási folyamatról beszélhetnénk, amely összhangban van a társadalmi kultúra megváltozásával. Az alapvető meggyőződését tekintve akkor beszélhetnénk változásról, ha a vallás több mint funkcionális értékkel rendelkezne; ekkor felidézhetnénk azt a kedvelt sémát, amellyel újra és újra találkozhatunk a nagy értelmiségiek életútjának tanulmányozásakor, hogy tudniillik az életkoruk előrehaladásával egyre közelebb kerülnek a valláshoz, sőt vallásosak lesznek. Szerintem inkább az első esetről van szó: azt hiszem keveset változott, és mindössze a szociológiai realizmusának köszönhetően tulajdonít nagyobb jelentőséget a vallásnak.

Milyen szerepet játszik ma Habermas műve az Institut für Sozialforschung munkájában és az egyetemi kutatásban? Milyen visszhangja van?

Azt hiszem, hogy napjainkban válik igazi klasszikussá. Az ebben rejlő összes veszéllyel és eséllyel együtt. A veszélyt abban látom, hogy a klasszikusokat már nem szokás élő-eleven kihívásnak tekinteni. Az esély pedig abban áll, hogy a saját műveltségünk részévé válik. Szerintem mindkét tendencia jelen van. Néhány egyetemi diák számára Habermas már olyannyira klasszikus, hogy nem is mernek vitatkozni vele. A bevezető kurzusokban tanítják, de már nem tekintik aktív kihívásnak. Ez tehát az egyik tendencia.

Ez lenne tehát a veszély: hogy a polcra állítják – ott áll Kant, Hegel, és most már Habermas is ...

Másrészt ennek megvan az a nagy előnye, hogy a többi nagy gondolkodóval együtt emlegetik. Az Institut számára ez természetesen azt jelenti, hogy mi már nem is tudjuk elképzelni a szociológiát az ő művének leglényegesebb elemei nélkül. Azt hiszem, hogy ki lehet mondani, hogy a szociológiát ma már nem lehet Habermas ismerete nélkül művelni. Művének legjelentősebb részei időközben bekerültek a mindennapi munkánk intellektuális atmoszférájába – mint a szociológiában Weber és Durkheim vagy a filozófiában Kant és Wittgenstein.

Erre a kritikusok azt mondanák, hogy ennek elsősorban egyetempolitikai okai vannak, annyi tanszéket tud megszerezni magának, hogy ez biztosítja a recepcióját ...

De ennek épp az ellenkezője igaz! A német filozófiai életben Habermas inkább nehéz helyzetben van. Azt hiszem, hogy az nem nagyon érdekelte, hogy egyetempolitikai manőverekkel befolyásolja a saját művének elterjedését. Az egyetemi élet összefonódásai és titkos szövetségei egészen más jellegűek. Amikor a tanársegédje voltam, világos volt számomra, hogy ez a jövőbeli karrierem tekintetében inkább teher – és ezt ő maga is többször hangsúlyozta. A filozófiai intézetek kinevezés-politikai hálózata egészen más forrásokból rekrutálódik. Szerintem az egykori münsteri Ritter-ikolának még mindig van egy erős befolyási övezete, és ugyanezt el lehet mondani a katolikus színezetű filozófiáról és a technokrata típusú filozófiáról. Habermas hatása az egyetemekre minimális volt. Inkább mint értelmiséginek volt meghatározó kisugárzása. Ő képes volt témákat létrehozni és tételezni – erre nagyszerű példa a történész-vita. Arra is képes volt, hogy a maga értelmiségi alapállásával hatást gyakoroljon a kiadók publikációs politikájára; de ez inkább intellektuális és nem intézményes hatalom volt.

Próbáljuk meg elképzelni, hogy fogunk gondolkodni harminc-negyven év múlva. Úgy fogunk-e gondolni Habermasra, mint ahogy ma Jaspersre tekintünk, akinek a maga korában nagy visszhangja volt, részt vett a politikai vitákban, és aztán teljesen elfelejtettük. Vagy pedig úgy fogunk gondolni rá, mint Heideggerre, aki időközben klasszikussá vált?

Ez nagyon jó szembeállítás. Újra és újra megéljük ugyanis, hogy vannak olyan gondolkodók, akiknek a maguk korában hatalmas, minden mást kizáró hatásuk van, de akiknek befolyása néhány év leforgása után összeomlik. Ilyen volt Bergson, de Jaspers is nagyon jó példa. Heidegger esetében ennek az ellenkezőjét láthatjuk: tartós, és ma újra fokozódó hatást fejt ki. Én azt sejttem, hogy Habermasra inkább a Heidegger-eset fog vonatkozni. És ez azzal függ össze, hogy Habermas az emberi cselekvés, a racionalitás és a jelenlegi társadalmi struktúránk alap-elképzeléseit határozta meg, vagyis túlzottan lényeges dolgokat változtatott meg ahhoz, hogy ezt egyszerűen el lehessen felejtani. Ezért én azt prognostizálnám – és persze

reménykedem is benne –, hogy rá inkább a Heidegger- vagy a Wittgenstein-eset fog vonatkozni.

Fordította: Weiss János

ⁱ Az interjút készítette: Michael Funken. A fordítás alapjául szolgált: Michael Funken (szerk.): *Über Habermas. Gespräche mit Zeitgenossen*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt 2008. 35-44.o.